

Принципи укладання тлумачного латинсько-українського ентомологічного словника-довідника

Г.М. Шпінта*

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, Україна

*Corresponding author. E-mail: galyna.shpynta@gmail.com

Paper received 25.07.15; Accepted for publication 04.08.15.

Анотація. У статті визначено та обґрунтовано принципи укладання першого в науковому українському просторі «Тлумачного латинсько-українського ентомологічного словника-довідника». Автором запропоновано та схарактеризовано структуру словникових статей, у яких представлено тлумачення номенів комах.

Ключові слова: ентономім, латинська мова, номенклатура, термінологія, лексикографія

Аналіз тлумачних словників свідчить про стрімкий розвиток української лексикографії досліджуваної галузі знань [4]. Однак нові словники позбавлені принципу уніфікації, спільних критеріїв аналізу, інколи актуальність дібраного лексичного матеріалу взагалі викликає сумніви.

Вибір зазначеної наукової роботи зумовлений тим, що досі відсутні будь-які перекладні тлумачні ентомологічні словники в українській номенклатурі, хоча існує ряд реєстрових ентомологічних словників (О. Зінченка, К. Сухомлин, О. Маркевича, Б. Стригановіч, К. Татарка.) [11; 14; 19], однак вони, як правило, містять перелік назв, без будь-яких спроб мовного чи семантичного пояснення, або вказівки на характеристики об'єкта, визначальні для аналізованої номінації. Таким чином, **актуальність роботи** мотивується насамперед відсутністю спеціальних лексикографічних досліджень міжнародних латиномовних назв комах у науковому лінгвістичному просторі; потребою розбудови як інтернаціональної, так і національної ентомологічної номенклатури.

Практична цінність запропонованого словника полягає передусім у можливості її використання зоологами при перекладі та тлумаченні ентомологічних назв, а також у кодифікації української терміносистеми – однієї з ключових проблем сучасної україністики. Зважаючи на це, мета статті полягає у висвітленні основних принципів укладання «Тлумачного латинсько-українського ентомологічного словника-довідника», варіантів побудови словникової статті тощо.

Представлена праця ілюструє принципи укладання тлумачного (латинсько-українського) словника-довідника назв-комах. Словник-довідник логічно доповнює раніше опубліковану монографію [3]. Словник-довідник містить майже 2200 лексичних одиниць, зокрема це валідні, офіційні та неофіційні, синонімічні родові та видові назви комах, які поширені переважно на території Європи (зокрема, на теренах України).

Основними джерелами для укладання запропонованого словника-довідника є в основному найновіші монографічні та довідникові виданнями відомих українських ентомологів (Г. Бошко [2], З. Ключко [12], Ю. Некрутенко [15], Г. Осичнюк [17; 18], Г. Сергієчко [20], В. Юркіна [22]), на основі яких здійснено суцільну вибірку матеріалу, що став предметом репрезентованого дослідження. Також залучено вузькогалузеві роботи, у яких містяться відомості про будову та життєдіяльність об'єкта [1; 2; 9; 12; 13; 15; 16; 17; 18; 20;

21; 22; 23], необхідні для аргументованого тлумачення назв комах у структурно-семантичному аспекті. Пошук етимона здійснено за найповнішими латинським та давньогрецьким словниками [5; 6]. Структурно-семантичний аналіз ентономімів вимагає знання не тільки мови, а й самого об'єкта, тому у процесі відбору та аналізу ентономімів України враховувалися рекомендації спеціалістів-зоологів (О. Піндруса, І. Довгаля) Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України.

Словник-довідник зорієнтований на тлумачення всіх латиномовних ентономімів для більш точного розуміння та використання лексичної одиниці в зоології. У словниковій статті вказано: 1) лексична латиномовна одиниця з її біологічним описом, включно з чинною, офіційною в номенклатурі українською назвою відповідного об'єкта, 2) етимон латиномовної одиниці, 3) лексико-семантична інтерпретація номінації біологічного об'єкта (комахи), 4) авторський переклад номена (за відсутності повного словникового відповідника):

1. *Anoplura* – воші. – від грец. ἄνοπλος 2 “той, що не має щита”; “неозброєний” та οὐρά ή “хвіст”. – н.х., за буд. – * “безхвостий”;

2. *Enderleinellus sphaerocephalus* Nitzsch, 1818. – від грец. σφαῖρος 2 “сферичний”, “шароподібний” та κεφαλή ή “голова”. Форма голови “майже однакова завдовжки й завширшки” [20, с. 47]. – н.х., за буд. (ас.). – * “шароголовий”.

Кожна словникова стаття містить реєстрове слово – таксономічну назву (назву родини, підродини, триби, роду, виду, підвиду), автора її створення, дату публікації (позначка [] – використовується якщо дані відомі не з першоджерела) та чинну українську назву (за наявності).

Назви родин, підродин, триб та родів представлені однією лексичною одиницею: *Lycaenidae* [Leach], [1815] – синявці (назва родини), *Limenitidinae* Behr, 1864 – пасмовці (назва підродини), *Eumaeini* Doubleday, 1847 – хвостюшки (назва триби); *Euphydryas* Scudder, 1872 – рябець лісовик, *Libythea* Fabricius, 1807 – носачка (назва роду) тощо.

Видові назви подаються разом із родовими: *Maculinea alcon* [Denis & Schiffermüller], 1775 – синявець Алькон, *Nymphalis xanthomelas* (Esper, [1781]) – сонцевик чорно-рудий, а **підвидові** разом із видовими та родовими епітетами: *Chasara briseis meridionalis* Staudinger, 1886; *Euchloe ausonia volgensis* Krulikowsky, 1897; *Leptidea morsei majorides* Verity, 1911.

Інколи вказується й назва підроду (у круглих дужках) або синонімічна (неофіційна) назва роду (у лапках): *Andrena (Aenandrena) hystrix* Schmiedeknecht, 1882-84 – андрена щетиниста; *Colletes "Apis" fodiens* Geoffroy, 1762 – колет риучий.

Також у круглих дужках вказується номенклатурний синонім номена (за наявності): *Polyommatus astrarche* Begsträsser, [1779] (синонім *Polyommatus agestis*); *Hylaeus Fabricius*, 1793 (синонім і підрид *Prosopis*). Наголосимо, термін “номенклатурний синонім” використовується лише щодо невалідних (неофіційних) назв, які з'явилися пізніше, ніж валідна назва, причому саме у зіставленні їх із валідною, офіційною назвою, але не навпаки.

Після реєстрової одиниці з її описом подано повний, близький або частковий словниковий відповідник назви або її компонентів: *Papilio* Linnaeus, 1758 – косатець. – п.сл.в. – лат. *papilio, onis* m “метелик”; *Plebeius aegon* [Denis & Schiffermüller], 1775 (синонім *Plebeius argus*). – п.сл.в. – лат. *Aegōn, ōnis* m “Егейське море”, у грец. словнику – Αἰγὼς ποταμὸς ὁ “Егоспотамос”, “Козяча річка”.

Після реєстрової одиниці з її описом та етимологом подано вказівку на біологічну ознаку (за наявності), яка лежить в основі номінації об'єкта та лексико-семантичну класифікацію ентононіма. Важливо, що в латиномовній ентомологічній номенклатурі переважає використання апелятивної лексики (74,1%), яка відображає соматичні (16,1%) та хроматичні особливості біологічних об'єктів (28,2%). Однак помітну кількість серед ентононімів становить також відонім-на лексика (23,6%), зокрема відміфонімічна (9,7%). Як свідчить проведений лінгвістичний аналіз, більшість назв є інформативними, характеристичними (82,6%), що об'єктивує їх поділ за денотатом на *соматичні* (45,6% – відображають будову (16,6%) та забарвлення (29,0%)), *екотичні* (26,0%, пов'язані з позначенням об'єкта і способу живлення (трофічні – 7,0%), біотопом (топічні – 3,9%), особливостями поведінки (етонімічні – 7,0%), географічним поширенням (8,1%). Релятивні номени (6,7%) вказують на міжтаксономічну спорідненість. До нехарактеристичних належать здебільшого відміфонімічні (8,1%) та відантропонімічні (6,9%) лексичні одиниці [3, с. 164]. Наприклад, 1. *Anthocharis* Boisduval, Rambur, Dumeril & Graslín, [1833] – зоряниця, красоцвіт. – від грец. ἄνθος εὖς τό “квітка” та χάρις ἡ “краса”. Зовнішність метелика – яскрава [15, с. 58]. *н.х., за заб. (ас.)*. **“чарівна квітка”* або *“красоцвіт”*.

2. *Apatura iris* (Linnaeus, 1758) – мінливець великий, Ірис. – від грец. ἶρις, ἶριδος ἡ “райдуга”. Забарвлення крил метеликів під різним кутом зору міняє колір, переливається [15]. *н.х., за заб. (ас.)*.

3. *Coenonympha hero* (Linnaeus, 1761) – прочанок Геро. – п.сл.в. – грец. ἦρῶ ἡ “Геро”, жриця Афродіти в Сесті, кохана Леандра. Міфологічний зв'язок Геро і Леандра в ентомологічній номенклатурі використано для підкреслення спорідненості цього біологічного виду з *Coenonympha leander*. *н. хех., м.*

4. *Pseudophilotes vicrama schiffermuelleri* Hemming, 1929. – від власного імені німецького ентомолога *Schiffermüller*. *н. хех., он. (почесна)*.

Наголосимо, усі проаналізовані латиномовні номени комах розподілені за позначувальним (сигніфікатом) і позначуваним (денотатом), відтак, кожна лексична одиниця відноситься до певної лексико-семантичної групи, на що у пропонованому словнику вказує відповідне уніфіковане скорочення. Наприклад, *н.х., ек., нов. (п.л.)* – назва характеристична, яка відображає екологічні особливості об'єктів, поведінку, зокрема період льоту комах; *т.-п. н.* – таксономічно-похідна назва; *н.х., за заб. (ас.)* – назва характеристична, яка асоціативно, метафорично відображає специфіку забарвлення конкретної групи об'єктів, *н.х., за буд. (несп.)*. – лексична одиниця, що відображає неспецифічні особливості будови об'єктів, *н. хех., он. (почесна)* – назва нехарактеристична, індиферентна, відонім-на (утворена від власної назви), дана на честь певної особи, переважно дослідника означеної галузі зоології тощо.

У кінці словникової статті пропонується **авторський переклад назви* (у випадку відсутності словникового відповідника). Наприклад:

1. *Aphaniptera* Jordan, 1948 – блохи. – від грец.: ἀφανής 2 “невидимий”, “непомітний” і πτερὸν τό “крило”. Крила відсутні [22, с. 7-14]. *н.х., за буд. “безкрилі”, “непомітнокрилі”*.

2. *Haemodipsus ventricosus* Denny, 1842 – гемодипс череватий. – від лат. *venter, tris* m “живіт”, “черевце” та формантів *-icus* (належності) та *-osus* (повноти ознаки) [10, с. 230, 231]. Черевце в комах – широке [20, с. 81, 82]. *н.х., за буд. (несп.)*. “*череватий*”, “*черевний*”.

Зважаючи на вище представлений огляд принципів укладання ентомологічного словника-довідника, зауважимо, що праця дозволяє продемонструвати семантично безвідносні, неточні, метафоричні, транслітеровані, віддалені лексичні одиниці [3, с. 153-160] латинсько-українські відповідники назв комах – одну з найбільш актуальних проблем у сучасному українському термінотворенні. Слід зазначити про те, що сучасна розбудова української терміносистеми ґрунтується на необхідності «врахування етимології іншомовних слів» [7]. Дотримання такого принципу дозволить уникнути терміноелементів, які утворені через посередництво так званих «третіх мов», зокрема російської. Відновлення вихідної форми слова уможливить збереження семантичного ряду одно- чи багатокореневих терміноелементів. А це, у свою чергу, дозволить уникнути етимологічної паронімії та не допустити спотворення греко-латинських коренів шляхом їхнього перелицювання на відповідний лад із сучасних мов [8].

Укладений словник-довідник можна використовувати водночас як тлумачний та перекладний, зокрема в біології. Також лексикографічна праця є цікавим дидактичним матеріалом для філологів. Аналіз наукових джерел, що використовувалися при укладанні праці, дозволяє сформулювати перспективу майбутніх досліджень. Так, особливо актуальним є укладання сучасного латинсько-українського та українсько-латинського тлумачного словника-довідника назв тварин, який ґрунтуватиметься на принципово нових засадах, відповідно до вимог і потреб часу.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Биологический энциклопедический словарь / под гл. ред. М.С. Гилярова. – М.: Сов. энцикл., 1986. – 832 с.
- [2] Бошко Г.В. Фауна України. Т. 13. Вип. 4. Гедзі. Diptera, Tabanidae. – К.: Наук. думка, 1973. – 208 с.
- [3] Воскобойник-Шпынта Г.М. Латиномовна ентомологічна номенклатура: структурно-семантичний аспект: монографія. – К.: Видавець Карпенко В.М., 2013. – 193 с.
- [4] Гордієнко Н. Українська тлумачна лексикографія: сучасний стан і перспективи розвитку / URL: http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1452
- [5] Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. изд.4-е, испр. – М.: Русский язык, 2002. – 846 с.
- [6] Древнегреческо-русский словарь: [в 2 т.] / сост. Дворецкий И.Х. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. – 1905 с.
- [7] Д'яков А.С., Кияк Т.Р. Роль етимології при прямому запозиченні нових термінів та терміноелементів // Проблеми зіставної семантики. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Київ, 1995. – С. 100-101.
- [8] Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: семантичний та соціолінгвістичний аспекти. – К.: Вид. дім «KM Academia», 2000. – 218 с. / URL: http://litmisto.org.ua/?page_id=21972
- [9] Этимологический словарь латинских названий лекарственных растений / сост. Минц И.П.; под ред. проф. А.Ф. Гомерман. – Л.: [Б. и.], 1962. – 54 с.
- [10] Звонська Л.Л., Шовковий В.М. Латинська мова. – К.: Книга, 2003. – 528 с.
- [11] Зінченко О.П., Сухомлин К. Б. Українсько-російсько-латинський ентомологічний словник. Термінологія та номенклатура: у 2 т. – Луцьк: Вежа (Волин. ун-т), 2002. – Т. 2. Номенклатура. – 428 с.
- [12] Ключко З.Ф. Совки України. – К.: Вид-во Раєвського, 2006. – 248 с.
- [13] Ключко З.Ф. Фауна України. Т. 16. Совки квадрифіноїдного комплексу. Вип. 6. Ніктеоліни, вусатки, стрічкарки, отреїни, евелііни, металовидки, яспідііни. – К.: Наук. думка, 1978. – 415 с.
- [14] Маркевич О.П., Татарко К.І. Російсько-українсько-латинський зоологічний словник: Термінологія і номенклатура. – К.: Наук. думка, 1983. – 411 с.
- [15] Некрутенко Ю., Чиколовець В. Денні метелики України. – К.: Вид-во Раєвського, 2005. – 232 с.
- [16] Олсуфьев Н.Г. Слепни (Tabanidae). Фауна СССР. Насекомые. Двукрылые. – М.; Л., 1937. – Т. VII. – Вып. 2. – 434 с.
- [17] Осичнюк Г.З. Фауна України. Т. 12. Бджолині. Вип. 4. Бджоли-колетиди. – К.: Наук. думка, 1970. – 159 с.
- [18] Осичнюк Г.З. Фауна України. Т. 12. Бджолині. Вип. 5. Бджоли-андреніди. – К.: Наук. думка, 1977. – 328 с.
- [19] Пятиязычный словарь названий животных (насекомые) / под ред. Б.Р. Стригановой. – М.: Руссо, 2000. – 548 с.
- [20] Сергієчко Г.Д. Фауна України. Т. 22. Вип. 3. Воші. – К.: Наук. думка, 1974. – 110 с.
- [21] Словарь-справочник энтомолога / С.П. Белошапкин и др. – М.: Нива России, 1992. – 336 с.
- [22] Юркіна В.І. Фауна України. Т. 14. Вип. 4. Блохи. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 152 с.
- [23] Linneus, C. Systema naturae. Regnum animale. – London, 1956. – 824 p.

REFERENCED

- [1] Biological encyclopedic dictionary / under sec. ed. M.S. Nylyarova. – Moscow: Sov. encycl., 1986. – 832 p.
- [2] Bosko, G.V. Ukraine Fauna. 13. Vol. 4. Horsefly. Diptera, Tabanidae. – K.: Scientific opinion, 1973. - 208 p.
- [3] Voskobojnyk-Shpynta, G.M. Latin entomological nomenclature, structural and semantic aspect: monograph. – K: Publisher Karpenko V.M., 2013. - 193 p.
- [4] Gordienko, N. Ukrainian intelligible lexicography: current state and prospects of development [Electronic resource]. – Access mode: http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1452
- [5] Dvoretzkyj, I.H. Latin-russian dictionary. – Yzd.4 th, Corr. – Moscow: Russian language, 2002. – 846 p.
- [6] Ancient Greek-English dictionary: [2 vols.] / Comp. Dvoretzkyj I.H. – Moscow: Gos. foreign Publishing. and nat. dictionaries, 1958. – 1905 p.
- [7] Dyakov, A.S., Kyyak, T.R. The role of etymology in direct borrowing new terms and terminoelements // Problems comparable semantics. Materials of the All-Ukrainian scientific conference. – Kyiv, 1995. – P. 100-101.
- [8] Dyakov, A.S., Kyyak, T.R., Kudelko, Z.B. Fundamentals of term-formation: socio-linguistic and semantic aspects. – K., ed. House «KM Academia», 2000. – 218 p. / URL: http://litmisto.org.ua/?page_id=21972
- [9] Etymological dictionary latin names of medical plants / comp. Mynts I. P.; under. ed. prof. A.F.Homerma. – L.: [B. i.], 1962. – 54 p.
- [10] Zvonska, L.L., Shovkovyj, V.M. Latin language. – K.: Book, 2003. – 528 p.
- [11] Zinchenko, O.P., Suhomlin, B.K. Ukrainian-Russian-Latin entomological dictionary. Terminology and nomenclature: in 2 vol. – Luck: Tower (Wolin. Univ), 2002. – Vol. 2. Nomenclature. – 428 p.
- [12] Klyuchko, Z.F. Noctuids of Ukraine. – K.: ed. Rajewski, 2006. – 248 p.
- [13] Klyuchko, Z.F. Fauna of Ukraine. Vol. 16. Sovky (Noctuids) kvadryfynoyidnoho complex. Is. 6. Nikteoliny, vusatky, strichkarky, otrejiny, evtelyiny, metalovydky, yaspidyiny. – K.: Scienc. opinion, 1978. – 415 p.
- [14] Markevych, O.P., Tatarka K.I. Russian-Ukrainian-Latin Zoological Dictionary: terminology and nomenclature. – K.: Scienc. opinion, 1983. – 411 p.
- [15] Nekrutenko, Yu., Chykolovets V. Butterflies of Ukraine. – K.: ed. Rajewski, 2005. – 232 p.
- [16] Olsufjev, N.G. Horseflies (Tabanidae). Fauna of the USSR. Insects. Diptera. – M.; L., 1937. – Vol. VII. – Is. 2 – 434 p.
- [17] Osychnyuk, G.Z. Fauna of Ukraine. Vol. 12. Bees. Is. 4. Bees-Colletidae. – K.: Scienc. opinion, 1970. – 159 p.
- [18] Osychnyuk, G.Z. Fauna of Ukraine. Vol. 12. Bees. Is. 5. Bees-Andrenidae. – K.: Scienc. opinion, 1977. – 328 p.
- [19] Quinquelingual Dictionary names of animals (insects) / under. ed. B.R. Striganova. – M. Rousseau, 2000. – 548 p.
- [20] Serhiyechko, G.D. Fauna of Ukraine. Vol. 22. Is. 3. Lice. – K.: Scienc. opinion, 1974. – 110 p.
- [21] Dictionary of entomologist / S.P. Beloshapkin etc. – Moscow: Russian Niva, 1992. – 336 p.
- [22] Yurkina, V.I. Fauna of Ukraine. Vol. 14. Is.4. Fleas. – K.: AS USSR, 1961. – 152 p.
- [23] Linneus, C. Systema naturae. Regnum animale. – London, 1956. – 824 p.

The Principles of compiling «Entomological Latin-Ukrainian reference guide»

G.M. Shpynta

Abstract. In the article the principles of compiling of first «Entomological Latin-Ukrainian reference guide» in the scientific Ukrainian space are determined and grounded. The author proposes and analyzes the structure of entries, which represents interpretation of insects' nomens.

Keywords: entomonym, Latin language, nomenclature, terminology, lexicography